

The Romance of the Three Kingdoms on Panel Painting From the Old Sermon Hall at Wat Nak Prok

จิตรกรรมเรื่องสามก๊กบนแผ่นไม้ประดับคอสองศาลาการเปรียญวัดนาคปรก

Tapakorn Klinhom
รูปพรรณ กลิ่นหอม

Faculty of Liberal Arts, Thammasat University, Thailand

Corresponding author

e-mail: tapakornklinhom@gmail.com

Received 09-04-2025

Revised 19-07-2025

Accepted 24-07-2025

Doi: 10.69598/artssu.2025.4979.

How to Cite:

Klinhom, T. (2025). *The Romance of the Three Kingdoms on Panel Painting From the Old Sermon Hall at Wat Nak Prok*. *Journal of Arts and Thai Studies*, 47(3), E4979 (1-17).

Keywords: The Romance of the Three Kingdoms, Wat Nak Prok, royal-style art, influence of Chinese art

คำสำคัญ: สามก๊ก, วัดนาคปรก, ศิลปะแบบพระราชนิยม, อิทธิพลศิลปะจีน

Abstract

Background and Objectives: *The Romance of the Three Kingdoms* on the panel painting in the old sermon hall at Wat Nak Prok is a Chinese art in a Thai temple, in Bangkok, that has been forgotten by both the public and private sectors. This painting is known in small circles and lacks study and analysis in the context of form, meaning, and determining age. This research aimed to study and analyze the content found on the panel painting to determine the age of the panel painting in the old sermon hall at Wat Nak Prok.

Methods: This was qualitative research with an emphasis on analytical study and art historical research methodology. Data were collected from both primary and secondary sources. Primary evidence was gathered through field surveys, including photographing and examining the mural paintings and architectural features of the sermon hall. Secondary evidence included relevant documents. The collected data were analyzed by interpreting the paintings and comparing them with artworks in other temples according to the principles of iconography. Additionally, the murals were compared with *The Romance of the Three Kingdoms* to address the research objectives. The results were then summarized and presented.

Results: The results revealed that *The Romance of the Three Kingdoms* were tempera paintings on wooden panels, created by Chinese artists during the reign of His Majesty King Nang Klao (King Rama III), dating no earlier than 1847. There are 11 episodes of the paintings of *The Romance of the Three Kingdoms*, namely: the plan to burn Xinyǐ; Zhāng Fēi breaks through enemies; a fight between Zhūgǔ Liàng and Mùlù Dàwáng; the battle of Hulao Pass; the battle of Red Cliffs panel discussion; Liú Bèi took Sūn Fūrén and fled back to Jingzhou; The battle of Bómǎ; Cáo Cāo was granted an audience with Emperor Xian of Han; the mansion of Liú Bèi and Sūn Fūrén; The oath-taking ceremony performed by Cáo Cāo and the seventeen city lords; and the battle of Chángbǎn.

Application of this study: The results can help integrate the knowledge of Thai Buddhist decorations with Chinese art in the style of the royal style of His Majesty King Nang Klao (King Rama III). This also helps prevent the panel paintings on the sermon hall from disappearing and provides data for scholars and those interested in studying Chinese Studies in Thailand.

Conclusions: *The Romance of the Three Kingdoms* as decoration in Thai Buddhist sites in Bangkok was very popular during the reign of His Majesty King Nang Klao (King Rama III), found in six sites. *The Romance of the Three Kingdoms* as decoration in Thai Buddhist sites also reflects the understanding of the content of the literature of Thai people in the past, reflecting the popularity of *The Romance of the Three Kingdoms* through artworks in Thai society well.

บทคัดย่อ

ที่มาและวัตถุประสงค์: จิตรกรรมเรื่องสามก๊กบนแผ่นไม้ประดับคอสองศาลาการเปรียญวัดนาคปรกเป็นศิลปกรรมจีนในวัดไทยในกรุงเทพมหานครที่ถูกลืม โดยตกสำรวจจากหน่วยงานภาครัฐและเอกชน เป็นที่รู้จักอยู่ในวงจำกัด และขาดการศึกษาและวิเคราะห์ในบริบทของรูปแบบ ความหมาย และการกำหนดอายุ การวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาวิเคราะห์เนื้อหาที่ปรากฏ และสันนิษฐานกำหนดอายุของจิตรกรรมบนแผ่นไม้ประดับคอสองศาลาการเปรียญวัดนาคปรก

วิธีการศึกษา: การวิจัยนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพมุ่งเน้นการศึกษาเชิงวิเคราะห์และใช้ระเบียบวิธีวิจัยทางประวัติศาสตร์ศิลปะ โดยศึกษาและเก็บข้อมูลจากหลักฐานชั้นต้นด้วยการลงภาคสนามเพื่อสำรวจ ถ่ายจิตรกรรมฝาผนังและลักษณะทางสถาปัตยกรรมของศาลาการเปรียญวัดนาคปรก และศึกษาจากหลักฐานชั้นรอง เมื่อรวบรวมข้อมูลได้เรียบร้อยแล้ว ผู้วิจัยจะนำข้อมูลที่ได้จากการลงพื้นที่สำรวจมาวิเคราะห์ร่วมกับเอกสารต่าง ๆ รวมถึงศึกษาจิตรกรรมโดยการตีความและ

เปรียบเทียบกับจิตรกรรมในวัดอื่น ๆ ตามหลักประวัติศาสตร์วิทยา และเปรียบเทียบกับเนื้อหาวรรณกรรมเรื่องสามก๊ก เพื่อตอบคำถามตามวัตถุประสงค์การวิจัย โดยนำมาเรียบเรียง สรุปผล และนำเสนอผลการวิจัย

ผลการศึกษา: ผลการศึกษาพบว่าจิตรกรรมเรื่องสามก๊กบนแผ่นไม้ประดับคอสองศาลาการเปรียญวัดนาครปรกเป็นจิตรกรรมสีฝุ่นเขียนบนแผ่นไม้ที่เขียนจิตรกรรมไม่เก่าไปกว่า พ.ศ. 2390 โดยจิตรกรจีนในประเทศไทยในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยปรากฏจิตรกรรมเรื่องสามก๊กทั้งสิ้นจำนวน 11 ตอน ได้แก่ ตอนอุบายเผาซินเอี้ย ตอนเดียวหุยฝ่าทัพ ตอนขงเบ้งรบกับบงกชได้อ่อง ตอนยุทธการที่ด่านเฮาโลกวัน ตอนการประชุมเรื่องยุทธการที่ผาแดงหรือเซ็กเพ็ก ตอนเล่าปี่พาซุนฮูหยินหนีกลับเมืองเกงจิว ตอนยุทธการที่แปะแบ๊ ตอนโจโฉเผ่าพระเจ้าเหียนเต๋ ตอนกลยุทธ์ของเล่าปี่กับซุนฮูหยิน ตอนลิบเจ็ดหัวเมืองถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา และตอนยุทธการที่เตียงปัน

การประยุกต์ใช้: ผลการศึกษายกช่วยเติมเต็มองค์ความรู้เรื่องงานประดับตกแต่งพุทธสถานไทยด้วยศิลปกรรมจีนตามแบบศิลปะแบบพระราชนิยมในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว อีกทั้งเป็นการอนุรักษ์จิตรกรรมบนแผ่นไม้ประดับคอสองไม่ให้สูญหาย และเป็นข้อมูลสำหรับนักวิชาการรวมถึงผู้สนใจในการศึกษาจีนศึกษาในประเทศไทยอีกด้วย

บทสรุป: การนำสามก๊กมาประดับตกแต่งอาคารสถานที่ในพุทธสถานไทยในกรุงเทพมหานครได้รับความนิยมนอย่างมากในช่วงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ปรากฏถึง 6 แห่ง การนำสามก๊กมาประดับตกแต่งอาคารสถานที่ในพุทธสถานไทยแสดงให้เห็นถึงความเข้าใจในเนื้อหาเรื่องสามก๊กของคนไทยในอดีต ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงความนิยมของสามก๊กผ่านงานศิลปกรรมในสังคมไทยได้เป็นอย่างดี

บทนำ (Introduction)

สามก๊กเป็นหนึ่งในวรรณกรรมเรื่องเอกของจีนที่ได้รับความนิยมไปทั่วโลก รวมทั้งในประเทศไทย แม้จะไม่ปรากฏหลักฐานอย่างชัดเจนว่าสามก๊กเริ่มเผยแพร่ในประเทศไทยตั้งแต่เมื่อใด แต่น่าจะเผยแพร่มาตั้งแต่สมัยอยุธยา (Reynolds, 2007 : 251) สามก๊กได้รับการแปลเป็นภาษาไทยครั้งแรกในปี พ.ศ. 2345 ตามพระราชประสงค์พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช โดยมีเจ้าพระยาพระคลัง (หน) เป็นผู้อำนวยการแปล สามก๊กฉบับนี้ได้รับความนิยมมากดังปรากฏการคัดลอกสามก๊กในรูปแบบสมุดไทยจำนวนมาก (Sartrapong, 1998 : 32) มีการจัดพิมพ์สามก๊กในรูปแบบหนังสือตามเทคโนโลยีตะวันตก และดัดแปลงเป็นบทละครต่าง ๆ เช่น บทละครนอก บทละครร้อง เป็นต้น (DamrongRajanubhab, 1928 : 26-28) รวมถึงงานศิลปกรรมที่ประดับตกแต่งในอาคารสถานที่โดยเฉพาะพุทธสถานไทยในกรุงเทพมหานครซึ่งสร้างหรือบูรณปฏิสังขรณ์ในสมัยรัตนโกสินทร์ก็นิยมประดับตกแต่งด้วยศิลปกรรมจีนเรื่องสามก๊กด้วยเช่นกัน

ศานติ ภักดีคำและนวรรตน์ ภักดีคำ ได้แบ่งกลุ่มงานประดับตกแต่งพุทธสถานไทยที่สร้างขึ้นในสมัยรัตนโกสินทร์ในกรุงเทพมหานครด้วยศิลปกรรมจีนเรื่องสามก๊ก ออกเป็น 2 กลุ่ม คือ 1. วัดพุทธศาสนาที่ประดับตกแต่งด้วยจิตรกรรมฝาผนังเรื่องสามก๊ก ซึ่งในอดีตพบเพียง 4 แห่ง ได้แก่ จิตรกรรมฝาผนังเก๋งจีนในสวนมิสกวันของวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม จิตรกรรมฝาผนังพระวิหารเก๋งของวัดบวรนิเวศวิหาร จิตรกรรมฝาผนังอุโบสถวัดประเสริฐสุทธาวาส จิตรกรรมฝาผนังบางส่วนในพระอุโบสถของวัดนางนองวรวิหาร 2. วัดพุทธศาสนาที่ประดับตกแต่งด้วยภาพสลักศิลาเล่าเรื่องสามก๊ก ได้แก่ ภาพสลักศิลาที่พาไลรอบพระอุโบสถวัดพิชัยญาติการาม ภาพสลักศิลาบางส่วนที่สวนขวาเมืองโบราณ ซึ่งผาติกรรมมาจากวัดไผ่เงินโชตนาราม (Phakdikham & Phakdikham, 2006a : 9-10)

นอกจากที่กล่าวมาข้างต้น ยังมีวัดพุทธศาสนาในกรุงเทพมหานครอีกหนึ่งแห่งที่ประดับตกแต่งด้วยจิตรกรรมเรื่องสามก๊กซึ่งตกสำรวจจากกรมศิลปากรเพราะไม่ปรากฏการกล่าวถึงในทะเบียนโบราณสถานในเขตกรุงเทพมหานครและปริมณฑล (The Project to Survey and Register Ancient Sites and Archaeological Sites of the Nation, 1992 : 392) และตกสำรวจจากการสำรวจของเอกชน จึงจัดเป็นศิลปกรรมจีนวัดไทยที่ถูกลืมในกรุงเทพมหานคร นั่นคือ จิตรกรรมเรื่องสามก๊กบนแผ่นไม้ประดับคอสองศาลาการเปรียญวัดนาครปรก สาเหตุที่จิตรกรรมเรื่องสามก๊กแห่งนี้ตกสำรวจจากหน่วยงานต่าง ๆ อาจมีสาเหตุจากสภาพของอาคารที่ได้รับการบูรณปฏิสังขรณ์มาหลายครั้งจนสังเกตได้ยากว่าเป็นอาคารเก่าร่วมสมัยกับโบราณสถานอื่น ๆ ภายในวัด ประกอบกับการใช้งานของอาคารในปัจจุบันที่เปลี่ยนไปทำให้จิตรกรรมเรื่องสามก๊กแห่งนี้ถูกลืมไปอย่างน่าเสียดาย นอกจากนี้ชั้นล่างของศาลาการเปรียญวัดนาครปรกยังถูกดัดแปลงเป็นหอฉันและโรงครัวของวัด ทำให้เสี่ยงต่อการเกิดอัคคีภัยได้ง่าย และจิตรกรรมเรื่องสามก๊กแห่งนี้ยังเป็นจิตรกรรมเรื่องสามก๊กที่เขียนจิตรกรรมลงบนแผ่นไม้เพียงแห่งเดียวในพุทธสถานไทยในกรุงเทพมหานคร ดังนั้น จึงควรมีการศึกษาจิตรกรรมเรื่องสามก๊กบนแผ่นไม้ประดับคอสองศาลาการเปรียญ วัดนาครปรกมรดกศิลปกรรมไทยอันทรงคุณค่านี้

สำหรับการศึกษาศิลปะจิตรกรรมเรื่องสามก๊กบนแผ่นไม้ประดับคอสองศาลาการเปรียญวัดนาครคครั้งนี้ มุ่งเน้นศึกษาเนื้อหาของจิตรกรรมสามก๊กตอนต่าง ๆ ที่ปรากฏในจิตรกรรมบนแผ่นไม้ประดับคอสองศาลาการเปรียญวัดนาครค พร้อมทั้งสันนิษฐานกำหนดอายุจิตรกรรม เพื่อให้ทราบเรื่องราวที่ปรากฏในจิตรกรรมบนแผ่นไม้ประดับคอสอง รวมถึงอายุสมัยของจิตรกรรมแห่งนี้ อีกทั้งยังเป็นการอนุรักษ์จิตรกรรมบนแผ่นไม้ประดับคอสองไม่ให้สูญหาย และเป็นข้อมูลสำหรับผู้สนใจในการศึกษาต่อไป

วัตถุประสงค์การศึกษา (Research Objectives)

1. เพื่อศึกษาวิเคราะห์เนื้อหาที่ปรากฏในจิตรกรรมบนแผ่นไม้ประดับคอสองศาลาการเปรียญวัดนาครค
2. เพื่อสันนิษฐานกำหนดอายุของจิตรกรรมบนแผ่นไม้ประดับคอสองศาลาการเปรียญวัดนาครค

วิธีการศึกษา (Research Methods)

การวิจัยในครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพมุ่งเน้นการศึกษาเชิงวิเคราะห์และใช้ระเบียบวิธีวิจัยทางประวัติศาสตร์ศิลปะ โดยศึกษาและเก็บข้อมูลจากหลักฐานชั้นต้นด้วยการลงภาคสนามเพื่อสำรวจ ถ่ายภาพจิตรกรรมฝาผนังและลักษณะทางสถาปัตยกรรมของศาลาการเปรียญ วัดนาครค และศึกษาจากหลักฐานชั้นรองคือ เอกสาร หนังสือ และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการวิจัย เมื่อรวบรวมข้อมูลได้เรียบร้อยแล้ว ผู้วิจัยจะนำข้อมูลที่ได้มาจากการลงพื้นที่สำรวจมาวิเคราะห์ร่วมกับเอกสารต่าง ๆ รวมถึงศึกษาศิลปะจิตรกรรมด้วยการตีความและเปรียบเทียบกับจิตรกรรมสามก๊กในวัดไทยอื่น ๆ ที่เขียนขึ้นในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งเป็นช่วงเวลาร่วมสมัยกับการบูรณปฏิสังขรณ์วัดนาครค โดยวิเคราะห์ตามหลักประติมานวิทยา เช่น ลักษณะทางกายภาพของตัวละคร อาวุธ ฉาก และเปรียบเทียบกับเนื้อหาวรรณกรรมเรื่องสามก๊กฉบับเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ซึ่งเป็นสามก๊กฉบับแรกที่มีการแปลและจัดพิมพ์เผยแพร่ในประเทศไทย อีกทั้งยังได้รับการตรวจสอบชำระจากราชบัณฑิตยสภา เพื่อตอบคำถามตามวัตถุประสงค์การวิจัย โดยนำมาเรียบเรียง สรุปผล และนำเสนอผลการวิจัย

ผลการศึกษา (Research Results)

1. ประวัติความเป็นมา รูปแบบศิลปกรรม และการกำหนดอายุจิตรกรรมในศาลาการเปรียญวัดนาครค

วัดนาครค เดิมชื่อวัดปรก ตั้งอยู่ที่เลขที่ 99 ถนนเทอดไท แขวงปากคลองภาษีเจริญ เขตภาษีเจริญ กรุงเทพมหานคร และยังคงอยู่ใกล้คลองด่าน ซึ่งเป็นคลองสำคัญมาแต่เดิมตั้งแต่สมัยอยุธยา (Wongthes, 2015 : 32-34) ตามประวัติวัดของกรมการศาสนาระบุว่าวัดนาครคสร้างในปี พ.ศ. 2291 (Department of Religious Affairs, 1983 : 126) ซึ่งจากลักษณะสถาปัตยกรรมเดิมของอุโบสถมีทรวดทรงศิลปะอยุธยา (Committee for the Rattanakosin Bicentennial Celebrations, 1982 : 435) และได้รับการบูรณปฏิสังขรณ์โดยพระบริบูรณ์ธนากร (พุก แซ่ตัน) ในช่วงปี พ.ศ. 2390 รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (Klinhom, 2023 : 28-30) ส่งผลให้วัดนาครคมีสถาปัตยกรรมและศิลปกรรมแบบพระราชนิยมในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้แก่ อุโบสถ วิหาร หอระฆัง ซุ้มเสมา ซุ้มประตูวัด รวมถึงศาลาการเปรียญด้วย วัดนาครคได้รับการขึ้นทะเบียนเป็นโบราณสถานตามพระราชบัญญัติโบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ และพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พ.ศ. 2504 ในปี พ.ศ. 2520

ศาลาการเปรียญวัดนาครค ปัจจุบันเรียกว่าศาลาทานบารมี ตั้งอยู่นอกเขตพุทธาวาส ประกอบด้วยศาลาสามหลังวางผังรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ศาลากลางกลางวางตัวในแนวทิศตะวันออกและตะวันตกขนานกับคลองวัดเพลง ด้านทิศตะวันออกและทิศตะวันตก มีศาลาขนานหน้าหลังวางตัวในแนวขวางกับศาลากลางเชื่อมต่อกันด้วยชานปูนมีบันไดขึ้นทั้งซ้ายขวา ศาลาการเปรียญไม่ปรากฏหลักฐานการสร้างอย่างชัดเจน (Klinhom, 2023 : 55) แต่ปรากฏหลักฐานการบูรณปฏิสังขรณ์ครั้งแรกในปี พ.ศ. 2498 สมัยพระอธิการเลี่ยม นันทิโย (พ.ศ. 2477-2505) สันนิษฐานว่ามีการทำหน้าบันของศาลากลางกลางขึ้นใหม่ ติดตั้งประตูและหน้าต่างบานเพี้ยมขึ้น ต่อมาในสมัยพระครูศรีพัฒนคุณ (พ.ศ. 2513-2542) ได้มีการต่อเติมอาคารเพิ่มเติมและปรับปรุงเป็นกุฏิสงฆ์ (The Sangha of Wat Nakprok, 1999 : 14-15) โดยรื้อผนังด้านทิศใต้ของศาลาการเปรียญและสร้างอาคารปูนขึ้นเป็น

ส่วนต่อขยายออกไปจนติดกับคลองวัดเพลง เปลี่ยนเสาชั้นใต้ถุนจากไม้เป็นเสาปูน และเทพื้นใต้ถุนศาลการเปรียญและใช้เป็นสำนักงานกลางของวัดและโรงเรียนพุทธศาสนานวนาภิบาล ศาลาหน้าหลังเปลี่ยนจากโครงสร้างไม้เป็นปูนแต่ยังคงมีเครื่องบนเป็นไม้ และต่อขยายจนไปติดคลองวัดเพลง โดยศาลาด้านทิศตะวันออกสร้างอาคารปูนขึ้นใหม่ ส่วนศาลาด้านทิศตะวันตกใช้การขยายหลังคาและอาคารให้ยาวไปจรดคลองวัดเพลงแทน ต่อมาในสมัยพระราชวชิรธรรมวิเทศ เจ้าอาวาสรูปปัจจุบัน ได้ปรับปรุงใต้ถุนของศาลการเปรียญเป็นหอฉันภัตตาหารของพระสงฆ์และโรงครัวสำหรับประกอบอาหารจนมีลักษณะที่ปรากฏในปัจจุบัน เปลี่ยนบันไดทางขึ้นในทิศทางใหม่ที่แตกต่างไปจากเดิม โดยในการศึกษาครั้งนี้จะศึกษาศาลาหลังกลางเท่านั้น (ดู Figure 1-2)

Figure 1 The Old Sermon Hall at Wat Nak Prok in 1972

(Source: Wat Nak Prok Private Archives, 2022)

Figure 2 The Old Sermon Hall at Wat Nak Prok in 2025

(Source: Klinhom, 2025a)

ศาลาการเปรียญหลังกลางหรือศาลาการเปรียญประธาน เป็นอาคารไม้แบบโถงกึ่งทึบ ขนาด 6 ห้อง ยกพื้นสูง สันนิษฐานว่าแต่เดิมเป็นอาคารแบบโถง ต่อมาได้มีการดัดตั้งประตูและหน้าต่างบานเพี้ยมทำให้แบบโถงกึ่งทึบ หลังคาเป็นทรงจั่วทำปีกนกคลุมทั้งสี่ด้านมุงด้วยกระเบื้องดินเผา เครื่องบนประดับด้วยช่อฟ้า ใบระกา หางหงส์ หน้าบันแต่เดิมเป็นหน้าบันแบบเรียบแต่ได้มีการทำหน้าบันไม้แกะสลักเพิ่มเติมในภายหลัง ภายในศาลาหลังนี้แต่เดิมมีธรรมาสน์แบบศิลปะตะวันตกตั้งอยู่ (ปัจจุบันเคลื่อนย้ายออกแล้ว) ส่วนบริเวณคอสองเขียนจิตรกรรมวรรณกรรมจีนเรื่องสามก๊ก 11 ภาพ จิตรกรรมเรื่องนรกจีน 2 ภาพ จิตรกรรมเรื่องสวรรค์ 2 ภาพ และจิตรกรรมวรรณกรรมจีนเรื่องนางพญาชูชว 1 ภาพ และยังเขียนภาพกระเช้าดอกไม้แขวนอย่างจีนตกแต่งได้คอสองต่อจากจิตรกรรมเรื่องต่าง ๆ ที่กล่าวไปแล้วอีกด้วย นอกจากนี้ เพดานยังเขียนเป็นจิตรกรรมจีนที่เลียนแบบลักษณะดาวเพดานแบบศิลปะไทยประเพณี ซึ่งการเขียนจิตรกรรมบนคอสองพบได้ในศาลาการเปรียญไม้หลายแห่งในกรุงเทพมหานคร เช่น ศาลาการเปรียญวัดอัปสรสวรรค์ ศาลาการเปรียญวัดท่าข้าม ศาลาการเปรียญวัดแก้วไพฑูรย์ เป็นต้น แต่ไม่ค่อยพบความนิยมเขียนจิตรกรรมวรรณกรรมจีนบริเวณคอสองในศาลาการเปรียญไม้ในกรุงเทพมหานครมากนัก

ศาลาการเปรียญวัดนาครปรกไม่ปรากฏปีที่สร้างขึ้นอย่างชัดเจนและมีรูปแบบสถาปัตยกรรมที่มีความเปลี่ยนแปลงไปแต่ยังคงมีเค้าโครงรูปแบบศิลปกรรมเดิมที่ดำรงอยู่มาจนถึงปัจจุบันทำให้สามารถนำไปเปรียบเทียบกับศาลาการเปรียญไม้แห่งอื่นที่สร้างในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ ซึ่งรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นช่วงเวลาที่ปรากฏการสร้างศาลาการเปรียญไม้ในวัดอยู่หลายแห่ง เช่น ศาลาการเปรียญวัดกลางวรวิหาร (The Fine Arts Department, 1990 : 199) ศาลาการเปรียญวัดอัปสรสวรรค์ (Ninpat, n.d.) เป็นต้น ศาลาการเปรียญวัดนาครปรกมีการสร้างเรือนขวางทั้งหน้าหลัง ซึ่งแม้จะไม่ใช่ที่นิยมในช่วงเวลาดังกล่าว แต่รูปแบบเช่นนี้ก็ปรากฏที่ศาลาการเปรียญวัดกลางวรวิหาร นอกจากนี้ศาลาการเปรียญที่สร้างขึ้นโดยสามัญชนในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวจะนิยมสร้างศาลาการเปรียญไม้เท่านั้น (The Fine Arts Department, 1990 : 199) หากพิจารณาจากรูปแบบสถาปัตยกรรมของศาลาการเปรียญวัดนาครปรกแล้วพบว่ามีความคล้ายกับศาลาการเปรียญวัดอัปสรสวรรค์อย่างมาก (ดู Figure 1 และ Figure 3) ศาลาการเปรียญวัดอัปสรสวรรค์สร้างในปี พ.ศ. 2383 เป็นอาคารไม้กึ่งโถงขนาด 7 ห้อง กั้นฝาลูกฝักรอบอาคาร มีหน้าต่างขนาดใหญ่ หลังคาทรงจั่วมุงกระเบื้องดินเผา เครื่องบนประดับด้วยช่อฟ้า ใบระกา หางหงส์ (Ninpat, n.d.) ซึ่งวัดอัปสรสวรรค์อยู่ในบริเวณแขวงปากคลองภาษีเจริญ เขตภาษีเจริญ เช่นเดียวกับวัดนาครปรกอีกด้วย

Figure 3 The Old Sermon Hall at Wat Absorn Sawan in 2025

(Source: Klinhom, 2025b)

จิตรกรรมในศาลาการเปรียญวัดนาคปรกมีการบูรณปฏิสังขรณ์เพียงครั้งเดียวใน พ.ศ. 2561 จิตรกรรมส่วนเพดานในศาลาการเปรียญมีศิลปกรรมบางส่วนคล้ายกับจิตรกรรมส่วนเพดานในอุโบสถ กล่าวคือ จิตรกรรมส่วนเพดานในศาลาการเปรียญเป็นงานศิลปกรรมจีนสีฝุ่นเขียนลวดลายดาวประดับเป็นรูปวงกลม 5 วง วงกลมตรงกลางเขียนเป็นรูปหงส์จีนคู่ล้อมด้วยดอกพุดตานและลายพรรณพฤกษาชดเป็นวงกลม รายล้อมด้วยวงกลม 4 มุม เขียนเป็นรูปนกกระเรียนล้อมด้วยดอกพุดตานและลายพรรณพฤกษาชดเป็นวงกลม ทัวเพดานยังเขียนเป็นรูปพรรณพฤกษาและสัตว์มงคลกระจายทั่วเต็มผนัง ตรงมุมทั้งสี่มุมประดับมุลายไทยประยุกต์ ส่วนพื้นเพดานทาสีฟ้า ส่วนเพดานในอุโบสถปรากฏหลักฐานบนบานประตูว่าจิตรกรรมฝาผนังในอุโบสถเขียนขึ้นใน พ.ศ. 2390 โดยจิตรกรจีน (Krittamethakul, 2012 : 324-326) และเป็นงานศิลปกรรมจีนสีฝุ่นเขียนลวดลายดาวประดับเป็นรูปวงกลม 8 วง วงกลมตรงกลางเขียนเป็นรูปมังกรสีเล็บขดตัวล้อมด้วยดอกพุดตานและลายพรรณพฤกษาชดเป็นวงกลม รายล้อมด้วยดอกพุดตานเขียนเป็นวงกลมขนาดเล็ก ตรงมุมทั้งสี่มุมประดับมุลายไทยประยุกต์ ส่วนพื้นเพดานทาสีฟ้า หากพิจารณาจากรูปแบบศิลปกรรมของจิตรกรรมส่วนเพดานศาลาการเปรียญและอุโบสถจะพบว่าคล้ายคลึงกันมาก อีกทั้งการวาดภาพหงส์ในศาลาการเปรียญและมังกรในอุโบสถยังเป็นการวาดจิตรกรรมที่มีความสัมพันธ์กันตามคติจีน เนื่องจากหงส์กับมังกรเป็นสัญลักษณ์คู่กันตามคติจีน มังกรเป็นสัญลักษณ์ของหยิน หงส์เป็นสัญลักษณ์ของหยาง ซึ่งการประยุกต์ศิลปกรรมจีนให้เป็นดาวเพดานแบบศิลปะไทยประเพณีเป็นงานศิลปกรรมรูปแบบใหม่ที่ปรากฏครั้งแรกในประเทศไทยตั้งแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นต้นมา (Krittamethakul, 2012 : 294) ดังนั้น เมื่อพิจารณาจากประวัติความเป็นมา รูปแบบและศิลปกรรมแล้วสันนิษฐานว่าศาลาการเปรียญวัดนาคปรกสร้างขึ้นในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว จิตรกรรมเขียนโดยจิตรกรจีนในช่วงเวลาใกล้เคียงกับจิตรกรรมในอุโบสถ และสามารถกำหนดอายุของจิตรกรรมได้ไม่ต่ำกว่ากว่าปี พ.ศ. 2390 เป็นต้นมา

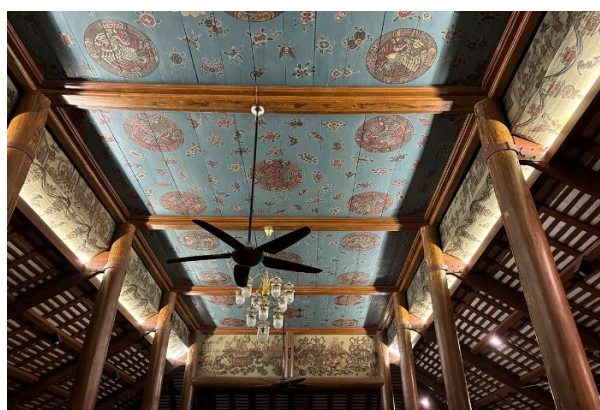

Figure 4 The Panel Painting from the Old Sermon Hall at Wat Nak Prok

(Source: Klinhom, 2025c)

การเขียนจิตรกรรมเรื่องสามก๊กประดับพุทธสถานไทยปรากฏครั้งแรกในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว คือการเขียนจิตรกรรมฝาผนังเรื่องสามก๊กประดับกำแพงเงินในสวนมิสกวันของวัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามเขียนด้วยสีฝุ่นในปี พ.ศ. 2374 (Phakdikham & Phakdikham, 2006a : 10) และยังปรากฏอีกถึง 3 แห่ง ได้แก่ จิตรกรรมฝาผนังบางส่วนใน พระอุโบสถของวัดนางนองวรวิหารเขียนด้วยเทคนิคลายกัมมะลอ จิตรกรรมฝาผนังอุโบสถวัดประเสริฐสุทธารามเขียนด้วยหมึกจิ้น รวมถึงจิตรกรรมบนแผ่นไม้ประดับคอสองศาลาการเปรียญวัดนาคปรกเขียนด้วยสีฝุ่น ซึ่งการปรากฏการเขียนจิตรกรรมเรื่องสามก๊กประดับพุทธสถานไทยถึง 4 แห่งในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวแสดงให้เห็นถึงความนิยมการเขียนจิตรกรรมเรื่องสามก๊กประดับพุทธสถานไทยอย่างมาก

2. การวิเคราะห์เนื้อหาจิตรกรรมเรื่องสามก๊กบนแผ่นไม้ประดับคอสองศาลาการเปรียญวัดนาคปรก

จิตรกรรมเรื่องสามก๊กบนแผ่นไม้ประดับคอสองศาลาการเปรียญวัดนาคปรกมีการเรียงลำดับที่ไม่ต่อเนื่องทำให้ยากต่อการตีความเนื้อหาจิตรกรรม จึงต้องนำจิตรกรรมมาวิเคราะห์กับเนื้อหาวรรณกรรมเรื่องสามก๊กฉบับเจ้าพระยาพระคลัง (หน) เพื่อตีความและวิเคราะห์เนื้อหาจิตรกรรมที่ปรากฏ โดยการศึกษาในครั้งนี้จะเรียกชื่อตัวละครและสถานที่ตามวรรณกรรมเรื่องสามก๊กฉบับเจ้าพระยาพระคลัง (หน) และวงเล็บอักษรจีนกำกับไว้ เพื่อให้ง่ายต่อความเข้าใจของคนไทยและการศึกษาเพิ่มเติมต่อไปในอนาคต

จิตรกรรมภาพที่ 1 (ดู Figure 5) สันนิษฐานว่าภาพนี้เป็นสามก๊กตอนอุบายเผาซินเอี้ย (新野) ด้านซ้ายของภาพปรากฏ จูล่ง (趙雲) อยู่ในชุดแม่ทัพและด้านซ้ายของจูล่งปรากฏทหารยิงลูกเกาทัณฑ์ไฟเข้าไปในเมืองซินเอี้ย ตามอุบายของขงเบ้ง (諸葛亮) ด้านขวาปรากฏกำแพงเมืองและทหารกองทัพอโจโฉ (曹操) หนีกันอย่างอลหม่าน ดังปรากฏความในสามก๊กฉบับเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ตอนที่ 36 ว่า “จึงแต่งให้จูล่งคุมทหารสามพันแยกกันเป็นสามกอง สั่งให้เอาดินประสิวสุพรรณถัน สาดขึ้นไว้บนหลังคาเรือนอาณานิคมซึ่งร้างเสียเป็นอันมาก แล้วยกทหารออกชุมนุมอยู่นอกเมืองข้างทิศเหนือทิศใต้ทิศตะวันตกเป็นสามกอง แลลูกเกาทัณฑ์นั้นให้ผูกชุดเพลิงทุกดอก ถ้าเห็นทหารโจโฉเข้าเมืองในเวลากลางคืนพร้อมแล้ว จึงให้ทหารจุดชุดยิงเกาทัณฑ์เข้าไปในเมืองให้เพลิงติดขึ้น แล้วให้ร้องอยู่แต่อกเมือง ทหารโจโฉก็จะแตกไปข้ามแม่น้ำแปะโฮสมคเนรา” (Vajirayana Digital Library Project, 2025b)

Figure 5 The Plan to Burn Xīnyě

(Source: Klinhom, 2025d)

จิตรกรรมภาพที่ 2 (ดู Figure 6) สันนิษฐานว่าภาพนี้เป็นสามก๊กตอนเตียวหุย (張飛) ฝ่าทัพ ตรงกลางภาพมีเสาธงที่หัก ซึ่งเป็นนิมิตให้ฝ่ายโจโฉ (曹操) รู้ว่าจะมีผู้มาปล้นค่าย ดังปรากฏความในสามก๊กฉบับเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ตอนที่ 22 ว่า

ฝ่ายโจโฉยกกองทัพมาใกล้จะถึงเมืองเสียวฟ่าย พอเกิดลมพายุใหญ่พัดหนักธงชัยซึ่งปักมาบนเกวียนนั้นหักทกลง โจโฉเห็นวิปริตดังนั้น ก็ให้หยุดทหารตั้งค่ายมั่นไว้ แล้วถามที่ปรึกษาว่า ซึ่งลมพายุพัดมาถูกธงชัยเราหักลงทั้งนี้ จะเห็นดีแลร้ายประการใด ชุนฮกจึงว่า ซึ่งเกิดพายุใหญ่พัดธงชัยหักทกลงมานั้น เป็นลมตะวันออก เวลาค่ำวันนี้ดีร้ายเล่าปีจะยกออกมาปล้นค่ายเราเป็นมั่นคง พอมอกายเข้ามาว่าแก่โจโฉว่า ลมตะวันออกพัดมาถูกธงชัยหักนั้น ข้าพเจ้าเห็นว่ากลางคืนวันนี้จะมีผู้มาปล้นค่าย

(Vajirayana Digital Library Project, 2025b)

จากนั้นเตียวหุยก็ได้ยกทัพมาตั้งปรากฏบริเวณด้านซ้ายของภาพมีเตียวหุยรบกับเตียวเสี้ยว (張遼) หนึ่งในแม่ทัพฝ่ายโจโฉ นอกจากนี้ที่ปรากฏในภาพแล้วนั้นเตียวหุยยังต้องรบกับแม่ทัพฝ่ายโจโฉอีกหลายคน จากนั้นเตียวหุยก็ตีฝ่าวงล้อมหนีไปยังเขาบองเอี้ยง (芒砀山) ดังปรากฏภาพอยู่ด้านขวา

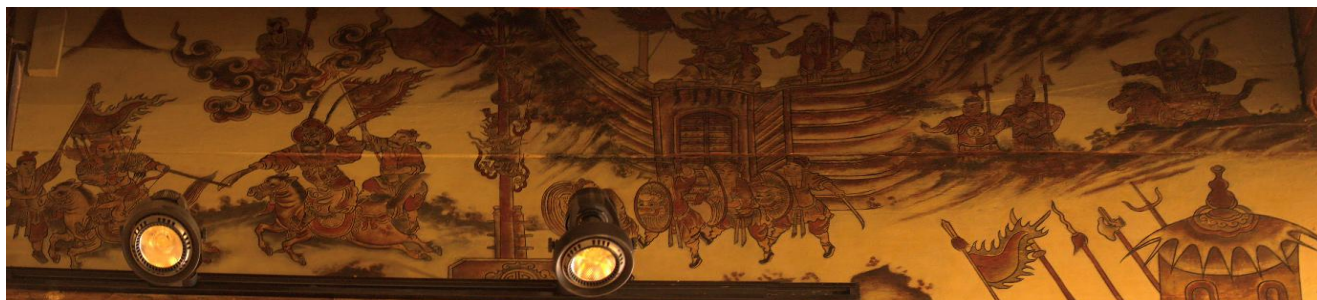

Figure 6 Zhāng Fēi Can Break Through Enemies

(Source: Klinhom, 2025e)

จิตรกรรมภาพที่ 3 (ดู Figure 7) สันนิษฐานว่าภาพนี้เป็นสามก๊กตอนขงเบ้ง (諸葛亮) รบกับบกลกได้อ๋อง (木鹿大王) ด้านซ้ายของภาพปรากฏบกลกได้อ๋องขี่ช้างออกรบ ดังปรากฏความว่า “แลเห็นบกลกได้อ๋องแต่งตัว เปนกษัตริย์ขี่ช้างเผือก เหน็บดาบใหญ่สองเล่ม มีทหารถือธงใหญ่แห่หน้าข้างคนหนึ่ง” (Vajirayana Digital Library Project, 2025b) ด้านขวาของภาพปรากฏภาพของอูยเอี้ยน (魏延) จูล่ง (趙雲) และขงเบ้งตามลำดับกำลังสู้รบกับทัพของบกลกได้อ๋อง ดังปรากฏความในสามก๊กฉบับเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ตอนที่ 69 ว่า

ขงเบ้งเห็นดังนั้นก็ร้ายมนตร์โบกพัด ลมพายุก็พัดกลับไป สัตว์ร้ายก็หยุดอยู่ แล้วขงเบ้งก็ให้เอาเพลิงจุดเสื่อสัตว์กลนั้นเข้าไปในกองทัพเบ้งเฮ็ก แล้วให้ตีผ้าพ้องกลองยกทหารล้อมเข้าไป สัตว์ร้ายซึ่งบกลกได้อ๋องเรียกมานั้น ถูกลูกพลูและประทัดเจ็บปวดเป็นสาหัส ก็ตื่นกันวิ่งวุ่นวายไป ทหารทั้งปวงก็แตกตื่นกันยิ่งขึ้น ฝ่ายขงเบ้งก็ขับทหารให้ไล่ฟันเข้าไป ฆ่าบกลกได้อ๋องตายในที่รบ

(Vajirayana Digital Library Project, 2025b)

นอกจากนี้ในภาพยังปรากฏสัตว์กลที่สามารถพ่นไฟได้ ซึ่งเป็นอุบายของขงเบ้งที่คิดขึ้นมาสู้กับบกลกได้อ๋อง ดังปรากฏความในสามก๊กฉบับเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ตอนที่ 69 ว่า “ขงเบ้งจึงให้ทหารเอาเกวียนแต่งไว้สิบเอ็ดเล่ม ซึ่งทำเตรียมมานั้นเปิดออก ในเกวียนนั้นมีรูปสัตว์ร้ายต่าง ๆ ร้อยหนึ่งทำด้วยไม้ เขียนลายเหมือนรูปสัตว์ รวงในใส่ดินปะสิ่วแลลูกพลู มีล่อสำหรับเสือก เติร์ได้ทุกตัว” (Vajirayana Digital Library Project, 2025b)

Figure 7 A Fight between Zhūgē Liàng and Mùlù Dàwáng

(Source: Klinhom, 2025f)

จิตรกรรมภาพที่ 4 (ดู Figure 8) สันนิษฐานว่าภาพนี้เป็นสามก๊กตอนยุทธการที่ด่านเฮาโลก่วน (虎牢關) ในภาพปรากฏ การสู้รบระหว่างลิโป้ (呂布) แม่ทัพฝ่ายตั้งโต๊ะ (董卓) กับเล่าปี่ (劉備) กวนอู (關羽) และเตียวหุย (張飛) แห่งกองทัพนักรบสามก๊กเปิดหัวเมือง ซึ่งทั้งสามคนเป็นพี่น้องร่วมสาบานในสวนท้อ โดยการรบในครั้งนี้นี้ลิโป้เป็นฝ่ายพ่ายแพ้ ดังปรากฏ ความในสามก๊กฉบับเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ตอนที่ 5 ว่า

ฝ่ายลิโป้ขับม้าไล่ตาม ครั้นใกล้เข้าเจือทวนขึ้นจะแทง พอเตียวหุยควมม้าเข้าสกัดหน้าม้าลิโป้ไว้ แล้วร้องทวาดด้วยเสียงอันดัง ม้าลิโป้นั้นตกใจถอยหลังซุดออกไปเป็นหลายก้าว เตียวหุยจึงร้องตำว่า อ้ายลูกสามพ่อ ภูจะมารบกับมึง เหตุใดมึงจึงชักม้าถอยไป ลิโป้ได้ยินก็โกรธ จึงขับม้าเข้ารบกับเตียวหุยถึงห้าสิบเพลง ก็มีได้แพ้ชนะกัน กวนอูเห็นดังนั้น ก็ลัวว่ากำลังเตียวหุยจะน้อยกว่าลิโป้ จึงขับม้าเข้ารบด้วยลิโป้ได้สามสิบเพลง เล่าปี่จึงขับม้าถือกระบี่สองมือเข้าช่วยรบ แลมาเล่าปี่กวนอูเตียวหุยล้อมม้าลิโป้ไว้เป็นสามส้าว ลิโป้รบป้องกันไว้เป็นสามารบแล้วแทงเล่าปี่ด้วยทวน เล่าปี่เอากบี่ปิดทวนเสีย แล้วขับม้าสีกเข้าไปจะฟันลิโป้ ๆ เห็นเป็นกระบวรศึกกระหนาบหนักมา จึงขับม้าหนีพาทหารทั้งปวงเข้าในด่านเฮาโลก่วน

(Vajirayana Digital Library Project, 2025b)

นอกจากนี้ด้านซ้ายสุดของภาพยังปรากฏตั้งโต๊ะอยู่บนกำแพง ส่วนโจโฉ (曹操) อยู่บนกำแพงด้านขวาสุด

Figure 8 The Battle of Hulao Pass

(Source: Klinhom, 2025g)

จิตรกรรมภาพที่ 5 (ดู Figure 9) สันนิษฐานว่าภาพนี้เป็นสามก๊กตอนการประชุมเรื่องยุทธการที่ผาแดงหรือเซ็กเพ็ก (赤壁) ในภาพปรากฏจิวยี่ (周瑜) ซี่ปี่ที่กู่ฉิน (古琴) ซึ่งจิวยี่เป็นผู้มีความสามารถในการเล่นเครื่องดนตรีนี้มาก ถัดจากจิวยี่คือขงเบ้ง (諸葛亮) และโลซก (魯肅) ตามลำดับ ซึ่งพวกเขากำลังประชุมหารือเกี่ยวกับการทำยุทธการที่ผาแดง ดังปรากฏความในสามก๊กฉบับเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ตอนที่ 39 ว่า

ครั้นเวลาเย็นโลซกก็นำขงเบ้งมาหาจิวยี่ ๆ ให้นั่งโดยสมควร โลซกจึงถามจิวยี่ว่า บัดนี้โจโฉคิดจะทำร้าย เราจะคำนับตีหรือจะทำประการใด ขอนานว่าให้แจ้ง จิวยี่จึงว่า อันโจโฉทำการทั้งนี้ถือเอาวันสังหารเจ้าเหียนเต๋เปินใหญ่ ครั้นจะขัดแย้งอยู่เล่า ก็เหมือนคิดคัดต่อแผ่นดิน อนึ่งทหารโจโฉก็มาก ล้วนมีฝีมือเข้มแข็งนัก ฝ่ายเราก็น้อยตัวเห็นจะสู้โจโฉมิได้ ถ้าเราออกไปรบกับโจโฉนั้นจะมีความสุข เราเห็นนี่เป็นมั่นคง เวลาพรุ่งนี้จะเข้าไปว่าแก่ขุนกวนให้แต่งคนออกไปคำนับตามประเพณี

(Vajirayana Digital Library Project, 2025b)

Figure 9 The Battle of Red Cliffs Panel Discussion

(Source: Klinhom, 2025h)

จิตรกรรมภาพที่ 6 (ดู Figure 10) สันนิษฐานว่าภาพนี้เป็นสามก๊กตอนเล่าปี่ (劉備) พาซุนฮูหยิน (孫夫人) หนีกลับเมืองเกงจิ๋ว (荊州) ในภาพด้านขวาปรากฏเล่าปี่ขี่ม้า ซุนฮูหยินนั่งรถ (孫夫人) และจูล่ง (趙雲) ตามล่าตบ ตังปรากฏความในสามก๊กฉบับเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ตอนที่ 45 ว่า “เล่าปี่ก็ขึ้นม้าให้นางซุนฮูหยินขึ้นขี่รถ กับข้าหญิงคนใช้ซึ่งหนีออกจากเมืองลำซี้ ไปตามทางซึ่งสัญญาให้จูล่งไปคอยอยู่นั้น ครั้นจูล่งเห็นเล่าปี่กับนางซุนฮูหยินขับรถออกมา ก็มีความยินดี คุมทหารทั้งปวงป้องกันรักษาไป” (Vajirayana Digital Library Project, 2025b) นอกจากนี้ด้านซ้ายของภาพปรากฏซีเซ่ง (徐盛) และเตงฮอง (丁奉) มาดักสกัดเล่าปี่ตามคำสั่งของจิวอี้ (周瑜) ตังปรากฏความในสามก๊กฉบับเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ตอนที่ 45 ว่า

“ขณะนั้นจิวอี้รู้ว่าเล่าปี่กับนางซุนฮูหยินพากันหนีออกจากเมืองลำซี้ จึงคิดว่าอันเล่าปี่หนีไปครั้งนี้แม้มาทางบกเห็นจะอ้อมเมืองเรามาตามเชิงเขาเปนมั่นคง จึงให้ซีเซ่งเตงฮองคุมทหารสามพันไปคอยสกัดอยู่ ซีเซ่งกับเตงฮองขึ้นยืนดูบนเนินเขา แลเห็นเล่าปี่แต่ไกลก็ออกสกัดทางไว้”

(Vajirayana Digital Library Project, 2025b)

Figure 10 Liú Bèi took Sūn Fūrén Fled Back to Jingzhou

(Source: Klinhom, 2025i)

จิตรกรรมภาพที่ 7 (ดู Figure 11) สันนิษฐานว่าภาพนี้เป็นสามก๊กตอนยุทธการที่แปะแบ่ (白馬) ในภาพปรากฏกวนอู (關羽) ซึ่งขณะนั้นกวนอูอยู่ในสังกัดของกองทัพอโจโฉ (曹操) กวนอูถือทวนขี่ม้าไล่ตามกองทัพของอ้วนเสี้ยว (袁紹) มิงันเหลียง (顏良) เป็นแม่ทัพ จันเหลียงมีทวนเป็นอาวุธประจำกาย และจะต้องมีทหารขี่ม้าถือร่มตามจันเหลียงไปด้วย ตังปรากฏความในสามก๊กฉบับเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ตอนที่ 23 ว่า “โจโฉจึงพาควาญขึ้นไปดูบนเนินเขา พอเห็นจันเหลียงคุมทหารมาจะใกล้ถึงหน้าค่าย โจโฉจึงว่าแก่กวนอูว่าท่านดูเถิด ซึ่งคนขี่ม้ากันร่มระย้านั้นชื่อจันเหลียงเป็นนายทหารทัพหน้า” (Vajirayana Digital Library Project, 2025b) นอกจากนี้ด้านหลังของกวนอูปรากฏเทพจีนจำนวนมากเพราะว่ามีการเปรียบเปรยกวนอูว่าเป็นทหารเทพ ตังปรากฏความในสามก๊กฉบับเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ตอนที่ 23 ว่า “โจโฉเห็นดังนั้นก็มีความยินดี สรรเสริญกวนอูว่าตัวท่านมีใช้ทหารมนุษย์ อันมีฝีมือรวดเร็วตั้งนี้สมเป็นทหารเทพดา” (Vajirayana Digital Library Project, 2025b)

Figure 11 The Battle of Bómǎ

(Source: Klinhom, 2025j)

จิตรกรรมภาพที่ 8 (ดู Figure 12) สันนิษฐานว่าภาพนี้เป็นสามก๊กตอนโจโฉ (曹操) เผาพระเจ้าเหี้ยนเต้ (漢獻帝) ด้านขวาของภาพปรากฏบุคคลนั้นสนทนา ได้แก่ พระเจ้าเหี้ยนเต้ประทับอยู่ตรงกลาง โจโฉนั่งด้านขวา ตังสิน (董承) นั่งด้านซ้าย ดังปรากฏความในสามก๊กฉบับเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ตอนที่ 12 ว่า

ฝ่ายโจโฉยกมาถึงเมืองลกเอี้ยง จึงเข้าไปกราบถวายบังคมคุกเข่าเผ่าพระเจ้าเหี้ยนเต้ ๆ เห็นโจโฉก็มีความยินดี จึงตรัสว่าท่านอย่าคุกเข่าเลย จงนั่งให้ปรกติเถิด โจโฉก็ทำตามรับสั่งแล้วทูลว่า ซึ่งพระองค์ซุบเลี้ยงข้าพเจ้ามาแต่ก่อนนั้น ก็คิดอยู่ว่าจะสนองพระคุณมิได้ขาด ครั้นนี้ลี้ฉุยก็ทำการหยาบฆ่าต่อพระองค์นั้น อย่าให้ทรงพระวิตกเลย ข้าพเจ้าจะคิดอ่านฆ่าลี้ฉุยก็เสียให้ได้ พระเจ้าเหี้ยนเต้มีความยินดีนัก จึงตั้งให้โจโฉเป็นขุนนางผู้ใหญ่ในเมือง ว่าราชการทั้งฝ่ายทหารพลเรือน

(Vajirayana Digital Library Project, 2025b)

ส่วนด้านซ้ายของภาพเป็นแม่ทัพและทหารของโจโฉมีแฮหัวตุ้น (夏侯惇) เคาฑู (許褚) เป็นต้น

Figure 12 Cáo Cǎo Was Granted an Audience with Emperor Xian of Han

(Source: Klinhom, 2025k)

จิตรกรรมภาพที่ 9 (ดู Figure 13) สันนิษฐานว่าภาพนี้เป็นสามก๊กตอนคฤหาสน์ของเล่าปี่ (劉備) กับซุนสูหยิน (孫夫人) ด้านขวาของภาพปรากฏซุนสูหยินและสาวใช้กำลังปรนนิบัติเล่าปี่ในคฤหาสน์ ส่วนด้านซ้ายของภาพปรากฏสาวใช้ของซุนสูหยินกำลังฝึกอาวุธ ดังปรากฏความในสามก๊กฉบับเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ตอนที่ 45 ว่า

ครั้นวันดีได้ฤกษ์แล้ว นางงอกก็ไถ่ก็จัดแจงโต๊ะเลี้ยงขุนนางทั้งปวง แต่งงานเล่าปี่กับนางซุนสูหยินตามประเพณี ครั้นเวลาค่ำขุนนางทั้งปวงก็กลับไปที่อยู่ นางงอกก็ไถ่จึงให้จุดเทียนสองข้างทางแต่ที่อยู่เล่าปี่ไปถึงตึกนางซุนสูหยิน แล้วให้คนนำตัวเล่าปี่ไป ครั้นเล่าปี่ไปถึงตึกนางซุนสูหยิน เดินเข้าไปในห้อง เห็นหญิงคนใช้ทั้งปวงแต่งตัวเหินบกระปี่เหมือนทหารจะเข้าสู่สงคราม เห็นเครื่อง

จิตรกรรมภาพที่ 11 (ดู Figure 15) สันนิษฐานว่าภาพนี้เป็นสามก๊กตอนยุทธการที่เตียงบัน (长坂) หรือจูล่ง (趙雲) ฝ่าทัพรบอาเต๊า (阿斗) กลางภาพปรากฏจูล่งกำลังขี่ม้าหนีการไล่ล่าของเตียวคับ (張郃) ตรงอกของจูล่งจะเห็นศีรษะของอาเต๊าดังปรากฏความในสามก๊กฉบับเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ตอนที่ 37 ว่า

จูล่งเห็นดังนั้นก็ร้องไห้ จึงกวาดเอาดินถมบ่อเสียห้วงจะมีให้ทหารโจโฉเห็นซากศพ จึงเอาผ้าห่อตัวอาเต๊าเข้าทำเป็นอุ้มสวมคอลงแล้ว ปลดกระดุมเกราะเสียแหวกออก เอาอาเต๊าซ่อนไว้ในเกราะกลัดคุมหุ้มตัวไว้แล้วก็ขึ้นม้าขับออกมา ... พอพบกองทัพเตียวคับตั้งสกัดอยู่ก็จึงขับม้าเข้ารบด้วยเตียวคับได้สิบห้าเพลงก็ชักม้าควบนหนี เตียวคับเห็นได้ก็ขี่ม้าไล่ตามไป จูล่งขับม้าหนีไปโดยเร็ว ปะหลุมเก่าแห่งหนึ่งม้ายังตัวมีทันทักตกลง เตียวคับได้ก็ขี่ม้าส่อกระโจนมาแทงด้วยทวน ขณะนั้นเป็นบุญของอาเต๊าซึ่งจะได้เป็นกษัตริย์ มิควรที่จะตายด้วยอาวุธ ก็ให้บันดาล เป็นแสงเพลิงวาวสว่างเปลวขึ้นจากหลุม เตียวคับเห็นดังนั้นก็ตกใจ ม้านั้นก็ยืนชงก้อย จูล่งกระโดดขึ้นจากหลุมหนีไปได้ เตียวคับเห็นประจักษ์ดังนั้นก็มีอาจะที่จะตาม

(Vajirayana Digital Library Project, 2025b)

ส่วนด้านซ้ายของภาพปรากฏเตียวหุย (張飛) ขี่ม้าอยู่บนสะพานเตียงบันเกี้ยว (长坂桥) ดังปรากฏความในสามก๊กฉบับเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ตอนที่ 37 ว่า

จูล่งก็ขี่ม้ารีบหนีไปถึงสะพานเตียงบันเกี้ยว พอได้ยินเสียงทหารโจโฉโห่ร้องตามมาข้างหลัง กำลังมาแลกำลังจูล่งก็อ่อนลง พอแลเห็นเตียวหุยยืนอยู่ที่สะพานจึงร้องว่า ครั้งนี้เหลือกำลังข้าพเจ้านัก ท่านช่วยข้าพเจ้าด้วย เตียวหุยจึงร้องว่า ท่านรีบข้ามสะพานไปเสียให้พ้นเถิด ข้าพเจ้าจะสู้เอง จูล่งก็รีบข้ามสะพานไปทางประมาณสองร้อยเส้นก็พบเล่าปี่พักอยู่ จูล่งก็ลงจากม้าเข้าไปคำนับแล้วร้องไห้เล่าความให้ฟังทุกประการ

(Vajirayana Digital Library Project, 2025b)

Figure 15 The Battle of Chángbǎn

(Source: Klinhom, 2025n)

จากที่กล่าวมาข้างต้น สรุปได้ว่าจิตรกรรมเรื่องสามก๊กบนแผ่นไม้ประดับคอสองศาลาการเปรียญวัดนาครกเขียนขึ้นตามเนื้อเรื่องสามก๊ก โดยเขียนเล่าเรื่องบนแผ่นไม้ 1-2 แผ่นต่อตอน แต่ละตอนมีความยาวภาพเท่ากับหนึ่งช่วงเสาศาลาการเปรียญ โดยได้มีการคัดเลือกตอนสำคัญจำนวน 11 ตอน นำมาเขียนจิตรกรรมประดับบนแผ่นไม้ประดับคอสอง เมื่อสอบเทียบกับสามก๊กฉบับเจ้าพระยาพระคลัง (หน) พบว่าการเรียงลำดับจิตรกรรมไม่ได้มีเนื้อหาต่อเนื่องกันทั้งหมด และลักษณะเรียงลำดับแบบไม่มีกฎเกณฑ์การจัดลำดับภาพตามเนื้อเรื่องสามก๊กที่ปรากฏในวรรณกรรม

		The Battle of Chángbǎn (Figure 15)	The Oath-Taking Ceremony Performed By Cáo Cǎo And The Seventeen City Lords (Figure 14)	The mansion of Liú Bèi and Sūn Fǔrén (Figure 13)	Cáo Cǎo Was Granted an Audience with Emperor Xian of Han (Figure 12)		
The Plan to Burn Xīnyě (Figure 5)	Heaven	Ceiling				Hell	The Battle of Bómǎ (Figure 11)
Zhāng Fēi Can Break Through Enemies (Figure 6)	Heaven					Hell	The Legend of the White Snake
		A Fight between Zhūgě Liàng and Mùlù Dàwáng (Figure 7)	The Battle of Hulao Pass (Figure 8)	The Battle of Red Cliffs Panel Discussion (Figure 9)	Liú Bèi took Sūn Fǔrén fled back to Jingzhou (Figure 10)		

Figure 16 The Sequencing of Romance of the Three Kingdoms Narrative of on
Panel Painting From the Old Sermon Hall at Wat Nak Prok
(Source: Klinhom, 2025o)

การเรียงลำดับจิตรกรรมเรื่องสามก๊กบนแผ่นไม้ประดับคอสองศาลาการเปรียญวัดนาคปรกแตกต่างจากการเรียงลำดับจิตรกรรมเรื่องสามก๊กที่พบในพุทธสถานไทยแห่งอื่น ๆ ที่เขียนในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เช่น จิตรกรรมเรื่องสามก๊กในอุโบสถวัดประเสริฐสุทธาวาส จิตรกรรมเรื่องสามก๊กในพระอุโบสถวัดนางนองวรวิหาร เป็นต้น ซึ่งจัดวางภาพเรียงตามเนื้อเรื่องแบบอุตราวรรตทวนเข็มนาฬิกาเหมือนการอ่านหนังสือของจีน แตกต่างจากงานจิตรกรรมไทยประเพณีที่จัดวางภาพแบบทักษิณาวรรตตามเข็มนาฬิกา (Phakdikham & Phakdikham, 2006b : 130) การเรียงลำดับภาพตามเนื้อเรื่องแบบอุตราวรรตทวนเข็มนาฬิกาไม่เป็นที่นิยมในการเขียนจิตรกรรมไทยเพื่อประดับพุทธสถานไทย อย่างไรก็ตาม แม้ว่าการเรียงลำดับจิตรกรรมเรื่องสามก๊กบนแผ่นไม้ประดับคอสองศาลาการเปรียญวัดนาคปรกมีลักษณะเรียงลำดับแบบไม่มีกฎเกณฑ์การจัดลำดับภาพตามเนื้อเรื่องสามก๊กที่ปรากฏในวรรณกรรม แต่จิตรกรต้องมีความรู้ด้านเนื้อหาของสามก๊กเป็นอย่างดีเพราะสามารถวาดภาพออกมาได้ถูกต้อง

สรุปและอภิปรายผลการศึกษา (Conclusion and Discussion)

จิตรกรรมเรื่องสามก๊กบนแผ่นไม้ประดับคอสองศาลาการเปรียญวัดนาคปรกเป็นศิลปกรรมจีนในวัดไทยในกรุงเทพมหานครที่มีความงดงามและมีคุณค่าทั้งด้านศิลปกรรมและประวัติศาสตร์ แต่จิตรกรรมแห่งนี้ไม่ปรากฏการกล่าวถึงในทะเบียนโบราณสถานในเขตกรุงเทพมหานครและปริมณฑลของกรมศิลปากร และตกสำรวจจากการสำรวจของเอกชน ดังนั้นจึงควรมีการอนุรักษ์รักษามรดกศิลปกรรมของชาติแห่งนี้ไม่ให้สูญหายตามกาลเวลา และเผยแพร่ให้เป็นที่รู้จักอย่างแพร่หลายเพื่อประโยชน์ต่อนักวิชาการและผู้สนใจด้านจีนศึกษาในประเทศไทยในอนาคต

เมื่อพิจารณาจากประวัติความเป็นมา รูปแบบ ศิลปกรรม สามารถกำหนดอายุของจิตรกรรมเรื่องสามก๊กของวัดนาคปรกที่ปรากฏอยู่ในศาลาการเปรียญวัดนาคปรก สันนิษฐานว่าศาลาการเปรียญวัดนาคปรกสร้างขึ้นในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ส่วนจิตรกรรมเรื่องสามก๊กนั้นเขียนโดยจิตรกรจีนในช่วงเวลาใกล้เคียงกับจิตรกรรมในอุโบสถ เนื่องจากมีรูปแบบ

ศิลปกรรมคล้ายกับในอุโบสถ ซึ่งจิตรกรรมฝาผนังในอุโบสถเขียนขึ้นใน พ.ศ. 2390 ดังนั้นจิตรกรรมเรื่องสามก๊กของวัดนาครกจึงเขียนขึ้นไม่เก่าไปกว่า พ.ศ. 2390 ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวด้วยเช่นกัน

จิตรกรรมเรื่องสามก๊กบนแผ่นไม้ประดับคอสองศาลาการเปรียญวัดนาครกเป็นจิตรกรรมเขียนด้วยสีฝุ่นบนแผ่นไม้จำนวน 11 ตอน ได้แก่ ตอนอุบายเผาซินเอี้ย ตอนเตียวหุยฝ่าทัพ ตอนขงเบ้งรบกับบงกชได้อ่อง ตอนยุทธการที่ด่านเฮาโลก้วน ตอนการประชุมเรื่องยุทธการที่ผาแดงหรือเซ็กเพ็ก ตอนเล่าปี่พาซุนฮูหยินหนีกลับเมืองเกงจิ๋ว ตอนยุทธการที่แปะแป๊ว ตอนโจโฉเผ่าพระเจ้าเหี้ยนเต้ ตอนอุทสาสน์ของเล่าปี่กับซุนฮูหยิน ตอนสืบเจ็ดหัวเมืองถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา และตอนยุทธการที่เตียงปัน จิตรกรรมดังกล่าวนี้มีเนื้อหาความสอดคล้องกับสามก๊กฉบับวรรณกรรม ซึ่งได้รับการแปลเป็นภาษาไทยตั้งแต่ พ.ศ. 2345 ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช

การเรียงลำดับจิตรกรรมเรื่องสามก๊กบนแผ่นไม้ประดับคอสองศาลาการเปรียญวัดนาครก ไม่ได้มีเนื้อหาต่อเนื่องกันทั้งหมด และลักษณะเรียงลำดับแบบไม่มีกฎเกณฑ์การจัดลำดับภาพตามเนื้อเรื่องที่ปรากฏในวรรณกรรม ซึ่งแตกต่างจากการเรียงลำดับจิตรกรรมเรื่องสามก๊กในแห่งอื่น ๆ ที่พบในพุทธสถานไทย สันนิษฐานว่าจิตรกรเลือกเขียนเฉพาะตอนสำคัญเพื่อให้ผู้ชมดูแล้วเข้าใจในลักษณะหนึ่งภาพต่อหนึ่งตอน แต่ไม่ได้ต้องการให้เข้าใจในลักษณะเรียงไปตามเนื้อเรื่องของวรรณกรรมทั้งหมด แสดงให้เห็นว่าคนไทยในอดีตอาจมีความเข้าใจในเนื้อหาเรื่องสามก๊กเป็นอย่างดี เนื่องจากสามารถชมจิตรกรรมที่เขียนวรรณกรรมจินแล้วเข้าใจไม่ต่างจากการชมจิตรกรรมไทยประเพณี โดยทั่วไปจิตรกรที่เขียนจิตรกรรมก็มักจะต้องคำนึงถึงผู้ชมจิตรกรรม จิตรกรมักจะเลือกตัวละครและตอนที่รู้จักทั่วไป จึงนำมาเขียนเป็นจิตรกรรม การนำวรรณกรรมที่ไม่ใช่วรรณกรรมพุทธศาสนา มาเขียนในพุทธสถานมักมีจุดประสงค์เพื่อประดับพุทธสถานและเขียนภาพเล่าเรื่องเพื่อความบันเทิงเท่านั้น (Chumpol, 2002 : 265-277) นอกจากนี้สันนิษฐานว่าคนไทยอาจรู้จักสามก๊กจากจ๊วมาอย่างยาวนาน จ๊วเข้ามาในประเทศไทยตั้งแต่สมัยอยุธยา และเป็นการแสดงที่จัดอยู่ในมหรสพหลวงของราชสำนักไทย (Osatharom, 2012 : 95) ประกอบกับสามก๊กเป็นวรรณกรรมที่นิยมนำมาแสดงจ๊ว (Siritranon, 2019 : 79) พระสันตติอักษรสารระบุว่า คนไทยนิยมรับชมจ๊วเรื่องสามก๊กมากกว่าเรื่องอื่น (SantadAksornSarn, 1924 : 1605) ส่วนสามก๊กฉบับแปลไทย พ.ศ. 2345 ได้รับการคัดลอกเพื่อนำมาอ่านในกลุ่มชนชั้นสูงอยู่ไม่น้อยและได้รับการจัดพิมพ์ในรูปแบบหนังสือแบบตะวันตกโดยโรงพิมพ์หมอบรัดเลย์ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (Tansakul, 2015 : 33) และได้รับการตีพิมพ์ใหม่หลายครั้งและหลายสำนวน สะท้อนให้เห็นว่าคนไทยมีความรับรู้เรื่องสามก๊กอย่างแพร่หลายในสังคมไทย

การนำสามก๊กมาประดับตกแต่งอาคารสถานที่ในพุทธสถานไทยในกรุงเทพมหานครได้รับความนิยมอย่างมากโดยเฉพาะรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวดังปรากฏถึง 6 แห่ง ได้แก่ จิตรกรรมฝาผนังเรื่องสามก๊กประดับเก๋งจีนในสวนมิสกวันของวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม จิตรกรรมฝาผนังบางส่วนเรื่องสามก๊กในพระอุโบสถของวัดนางนองวรวิหาร จิตรกรรมฝาผนังอุโบสถวัดประเสริฐสุทธาวาส จิตรกรรมเรื่องสามก๊กบนแผ่นไม้ประดับคอสองศาลาการเปรียญวัดนาครก ภาพสลักศิลาสามก๊กที่พาโลรอบพระอุโบสถวัดพิชัยญาติการาม ภาพสลักศิลาบางส่วนเรื่องสามก๊กที่เคยประดับที่วัดไผ่เงินโชตนาราม การนำสามก๊กมาประดับตกแต่งอาคารสถานที่ในพุทธสถานไทยในกรุงเทพมหานครยังปรากฏมาจนถึงในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวอีกด้วย คือจิตรกรรมฝาผนังเรื่องสามก๊กในพระวิหารเก๋งของวัดบวรนิเวศวิหาร (Executive Committee, 2003 : 78) นอกจากนี้ การนำสามก๊กมาประดับตกแต่งอาคารสถานที่ในพุทธสถานไทยยังปรากฏในต่างจังหวัดอีกด้วย อาทิ ประติมากรรมปูนปั้นลงสีเรื่องสามก๊กในศาลาการเปรียญวัดโกลาส (ศรีบัวบาน) จังหวัดนครพนม (MGR Online, 2016) นอกจากนี้ จิตรกรรมเรื่องสามก๊กที่ปรากฏในวัดนาครกบางตอนก็ปรากฏอยู่ในจิตรกรรมเรื่องสามก๊กในพุทธสถานไทยแห่งอื่น ๆ ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวด้วยเช่นกัน เช่น ตอนยุทธการที่ด่านเฮาโลก้วนและโจโฉเผ่าพระเจ้าเหี้ยนเต้พบที่วัดประเสริฐสุทธาวาส ตอนยุทธการที่เตียงปันพบทั้งที่วัดประเสริฐสุทธาวาสและวัดนางนองวรวิหาร จิตรกรรมสามก๊กในพุทธสถานไทยแต่ละแห่งมีความโดดเด่นและความสวยงาม แต่จะมีรายละเอียดของภาพที่แตกต่างกันบางส่วน ซึ่งสามารถนำมาศึกษาเปรียบเทียบเพื่อเป็นการเติมเต็มองค์ความรู้ในประเด็นดังกล่าวต่อไป อย่างไรก็ตาม การปรากฏจิตรกรรมสามก๊กเหล่านี้สะท้อนให้เห็นถึงความนิยมของสามก๊กผ่านงานศิลปกรรมในสังคมไทยได้เป็นอย่างดี

กิตติกรรมประกาศ (Acknowledgments)

ผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณ พระราชวชิรธรรมวิเทศ เจ้าอาวาสวัดนาคปรก และพระครูปัญญาพุทธิวิเทศ ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดนาคปรก ที่อนุเคราะห์ให้เก็บข้อมูลและถ่ายภาพจิตรกรรมในศาลาการเปรียญวัดนาคปรก และ ขอขอบคุณ รองศาสตราจารย์ ดร.ปรีดี พิศณุมิวธิ์ และ Ms. Wenlan Wang ที่ช่วยให้คำปรึกษาด้านข้อมูล ผู้วิจัยขอขอบพระคุณมา ณ โอกาสนี้

รายการเอกสารอ้างอิง (References)

- Chumpol, P. (2002). Prachya lae naewkhid Wannakadee Thai Nai Jittrakam Fa Panung. [Philosophy and Literary Ideas in Thai Mural Painting]. *Damrong Journal*, 1(1), 263-293. (In Thai)
- Committee for the Rattanakosin Bicentennial Celebrations. (1982). *Jod Mai Hed Karn Anurak Krung Rattanakosin*. [Rattanakosin Conservation Archives]. Bangkok: Department of Fine Arts. (In Thai)
- Damrong Rajanubhab. (1928). *Tumnan Nangsoe Samkok*. [History of the Romance of the Three Kingdoms]. Bangkok: Sophon Phiphat Thanakon Printing House. (In Thai)
- Department of Religious Affairs. (1983). *Prawat Wat Tua Raj Anajark lem Song*. [History of Temples Throughout the Kingdom, Volume 2]. Bangkok: Religious Printing House. (In Thai)
- Executive Committee. (2003). *Silpakam Wat Bovoranives Vihara*. [Buddhist Art of Wat Bovoranives Vihara]. Bangkok: Religious Printing House. (In Thai)
- Klinhom, T. (Ed.). (2023). *Phra Raj Vajira Dhamma Vides*. [The Ceremony Book of Phra Raj Vajira Dhamma Vides]. Bangkok: Tonboonpimdee. (In Thai)
- Klinhom, T. (2025a). Figure 2 *The Old Sermon Hall at Wat Nak Prok in 2025*.
- Klinhom, T. (2025b). Figure 3 *The Old Sermon Hall at Wat Absorn Sawan in 2025*.
- Klinhom, T. (2025c). Figure 4 *The Panel Painting from the Old Sermon Hall at Wat Nak Prok*.
- Klinhom, T. (2025d). Figure 5 *The Plan to Burn Xīnyě*.
- Klinhom, T. (2025e). Figure 6 *Zhāng Fēi Can Break Through Enemies*.
- Klinhom, T. (2025f). Figure 7 *A Fight between Zhūgě Liàng and Mùlù Dàwáng*.
- Klinhom, T. (2025g). Figure 8 *The Battle of Hulao Pass*.
- Klinhom, T. (2025h). Figure 9 *The Battle of Red Cliffs Panel Discussion*.
- Klinhom, T. (2025i). Figure 10 *Liú Bèi Took Sūn Fūrén Fled Back to Jingzhou*.
- Klinhom, T. (2025j). Figure 11 *The Battle of Bómǎ*.
- Klinhom, T. (2025k). Figure 12 *Cáo Cǎo Was Granted an Audience with Emperor Xian of Han*.
- Klinhom, T. (2025l). Figure 13 *The Mansion of Liú Bèi and Sūn Fūrén*.
- Klinhom, T. (2025m). Figure 14 *The Oath-Taking Ceremony Performed By Cáo Cǎo And The Seventeen City Lords*.
- Klinhom, T. (2025n). Figure 15 *The Battle of Chángbǎn*.
- Klinhom, T. (2025o). Figure 16 *The Sequencing of Romance of the Three Kingdoms Narrative of on Panel Painting From the Old Sermon Hall at Wat Nak Prok*.
- Krittamethakul, S. (2012). *Karn Suksa Jittrakam Fa Panung Nai Phra Ubosot Wat Nak Prok Khet Phasi Charoen Krung Thep Maha Nakhon*. [The Study of Mural Painting in Wat Nakprok Khet Phasi Charoen Bangkok]. Master Thesis, M.A. in Fine Arts, Silpakorn University, Thailand. (In Thai)

- MGR Online. (2016). *Trakarn Ta Parb Pun Pan Wat Okas Nakorn Phanom Nueng Deaw Nai Muang Thai*. [Spectacular! The Stucco Image of the Romance of the Three Kingdoms at Wat Okat Nakhon Phanom, the Only One in Thailand]. Retrieved 30 April 2025, from <https://mgronline.com/local/detail/9590000036063>. (In Thai)
- Ninpat, K. (n.d.). *Sala Kan Parian Wat Absorn Sawan*. [old sermon hall Wat Absorn Sawan]. Retrieved 30 April 2025, from <https://www.finearts.go.th/archae/view/36807-ศาลาการเปรียญวัดอัปสรสวรรค์>. (In Thai)
- Osatharom, W. (2012). *Ngiw Nai Boribot Sangkom Silapa Watthanatham Thai*. [Chinese Opera in The Context of Thai Society, Art and Culture]. In T.U. Thai Khadi Research Institute, (Ed.), *Ngiw Nai Boribot Sangkom Silapa Watthanatham Thai*. [Chinese opera in the context of Thai society, art and culture], (pp. 81-111). Bangkok: Thai Khadi Research Institute Thammasat university. (In Thai)
- Phakdikham, N., & Phakdikham, S. (2006a). *Samkok: Silapakam Jeen Wat Thai Nai Bangkok*. [Sam Kok: The Classical Chinese Literature and Its Stories in Art Forms of Mural Painting and Bas-Relief in Bangkok Temples]. Bangkok: Matichon. (In Thai)
- Phakdikham, N., & Phakdikham, S. (2006b). *Parb Lai Kammalor Ruang Samkok Nai Phra Ubosot Wat Nang Nong Voravihara : Karn Tee Kwam Mai*. ["Romance of the Three Kingdoms", Lai Kammalor Painting (Lacquered Work) Inside the Ordination at Wat Nangnong Woravihara : A New Interpretation]. *Silpawattanatham Magazine*, 27(10), 128-142. (In Thai)
- Reynolds, C. (2007). *Chaosua, Khunsuk, Sakdina, Panyachon Lae Khonsaman*. [Tycoons, Warlords, Feudal Lords, Scholars and Common Folk : A Collection of Historical Essays by Craig J. Reynolds]. Bangkok: The Foundation for the Promotion of Social Sciences and Humanities. (In Thai)
- Tansakul, Y. (2015). *Karn Palit Samkok Nai Boribot Sangkom Thai Po So 2480-2550*. [The Production of "The Romance of Three Kingdoms" in Thai society, 1937-2007]. Master Thesis, M.A. in History, Thammasat University, Thailand. (In Thai)
- SantadAksornSarn. (1924). *Prawat Ngiw Nai Muang Thai*. [The History of Chinese Opera in Thailand]. *Sarp Thai*, 3(9), 1591-1610. (In Thai)
- Satraprong, K. (1998). *Rajadhiraja Samkok Lae Saihan : Lokkatad Chon Chan Num Thai*. [Rajaghiraja Samkok and Saihan : World Views of the Thai Elites]. Bangkok: The Foundation for the Promotion of Social Sciences and Humanities. (In Thai)
- Siritranon, D. (2019). *Lao Can Pan Ngiw*. [Telling Stories Through Chinese Opera]. Bangkok: So Asia Press (1989) Company. (In Thai)
- The Fine Arts Department. (1990). *Vivattanakam Buddha Satarn Thai*. [The Development of Thai Buddhist Temple Architecture]. Bangkok: The Fine Arts Department. (In Thai)
- The Project to Survey and Register Ancient Sites and Archaeological Sites of the Nation. (1992). *Tabian Boransatarn Nai Khet Krung Thep Maha Nakhon lae Parimonthon*. [Registration of archaeological sites in Bangkok and its peripherals]. Bangkok: Fine Arts Department. (In Thai)
- The Sangha of Wat Nakprok. (1999). *Sri Pattana Khunanosorn*. [The Commemorative Cremation Book of Phra kru Sri Pattana Khun]. Bangkok: Artornkarnpim. (In Thai)
- Vajirayana Digital Library Project. (2025a). *Phra Ratcha Phithi Sip Song Duean*. [The Twelve Month Royal Ceremonies]. Retrieved 30 April 2025, from <https://vajirayana.org/%E0%B8%9E%E0%B8%A3%E0%B8%B0%E0%B8%A3%E0%B8%B2%E0%B8%8A%E0%B8%9E%E0%B8%B4%E0%B8%98%E0%B8%B5%E0%B8%AA%E0%B8%B4%E>

The Romance of the Three Kingdoms on Panel Painting From the Old Sermon Hall at Wat Nak Prok, E4929 (1-17)

0%B8%9A%E0%B8%AA%E0%B8%AD%E0%B8%87%E0%B9%80%E0%B8%94%E0%B8%B7%E0%B8%AD%E0%B8%99#google_vignette. (In Thai)

Vajirayana Digital Library Project. (2025b). Samkok. [Romance of the Three Kingdoms]. Retrieved 30 April 2025, from <https://vajirayana.org/%E0%B8%AA%E0%B8%B2%E0%B8%A1%E0%B8%81%E0%B9%8A%E0%B8%81>. (In Thai)

Wat Nak Prok Private Archives. (2022). Figure 1 *The Old Sermon Hall at Wat Nak Prok in 1972*.

Wongthes, S. (Ed.). (2015). *Wat Nang Nong*. [A History of Wat Nang Nong]. Bangkok: Matichon. (In Thai)